

43. Alevî-Bektaşî kıssalarında sami kültürü (karşılaştırımlı bir inceleme)¹**Hakan ALBAYRAK²****APA:** Albayrak, H. (2023). Alevî-Bektaşî kıssalarında sami kültürü (karşılaştırımlı bir inceleme) *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 759-777. DOI: 10.29000/rumelide.1316222.**Öz**

Dinî ve ahlakî değerler konusunda rehberlik özelliği bulunan kıssalar, hayatın içinde kullanılan önemli hususlara işaret ederek öğütler vermektedir. Kıssalar efsane, menakıpnâme, masal, destan ve halk hikâyesi gibi anlatılar içinde de yer almaktadır. Bu nedenle kıssalar, toplumun kültür dünyası içinde önemli bir yere sahiptir. Kıssa anlatma geleneğinin yaygın olduğu Sami kültürü; Sami dil ailesi içinde yer alan Yahudi, Aram, Asur ve Arapların maddi ve manevi değerlerini kapsamaktadır. Sami kültüründe inanç ve ahlakî değerlere ait birçok unsur, kıssalar aracılığıyla insanlara aktarılmaktadır. Özellikle inanç ve ahlakî değerleri anlatmak için Tevrat ve İncil'de yer alan kıssalar kullanılmaktadır. Sami kültüründe olduğu gibi Türk kültüründe de kıssa anlatma geleneği bulunmaktadır. Türklerin İslamiyet'i benimsemesiyle birlikte Arap kültürüne giren Musevi ve Hristiyan kültürüne ait unsurlar Türk kültürüne de dâhil olmaktadır. İbrahimî dinler olarak nitelendirilen Musevi, Hristiyan ve İslam inancında benzerlikler görülmektedir. Bu geleneklere ait kutsal metinlerin muhtevasında yer alan unsurlarda benzerlik ve aynılıklarının da olduğu ileri sürülmektedir. Ancak her kültürün kendisine ait karakter yapısı ve anlayış tarzı bulunmaktadır. Bu nedenle gelenekler ve inançlarda yer alan benzerliklerin ve aynılıkların yorum farkı olabilmektedir. Türk kültürünün önemli bir değeri olan Alevî-Bektaşî kültüründe de birçok kıssa yer almaktadır. Bu çalışmada Alevî-Bektaşî kültürü ile Sami kültürüne ait kıssalar karşılaştırılarak benzer motiflerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu kıssalarda yer alan benzer motiflerin birçoğunun eski Türk inancında da yer aldığı tespit edilmektedir. Bu çalışma Türk ve Sami kültürüne ait kıssalar üzerine yapılacak olan çalışmalara kaynaklık edecektir.

Anahtar kelimeler: Kültür, Kıssa, Sami, Alevî-Bektaşî**Sami culture in Alevi-Bektasi parables (a comparative study)****Abstract**

The parables, which have a guiding feature on religious and moral values, give advice by pointing out the important issues used in life. Parables, are also included in narratives such as legends, menakipnames, fairy tales, epics and folk tales. For this reason, parables have an important part in the cultural world of the society. Semitic culture which oral tradition is common; It covers the material and spiritual values of Jews, Aram, Assyrian and Arabs within the Semitic language family. Many factors of belief and moral values in Semitic culture are transmitted to people through stories. In order to narrative belief and moral values, especially the religious story in the *Torah* and the *Bible* are used. As in the Semitic culture, the oral tradition and the tradition of telling stories are common in Turkish culture. It is thought that the elements of Jewish and Christian culture, which entered the

¹ Bu çalışma, Türkiye'de İsrailiyat Kaynaklı Kıssa ve Rivayetler Üzerine Bir İnceleme (Albayrak, 2017) adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı ABD (Kayseri, Türkiye), hakan.16.05@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6344-4413 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 19.05.2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1316222]

Arab culture with the adoption of Islam by the Turks, began to enter the Turkish culture. It is natural that there are similarities in Jewish, Christian and Islamic traditions, which are described as Abrahamic religions. It is claimed that the factors in the content of the sacred texts of these traditions also have similarities and similarities. However, every culture has its own character structure and understanding style. For this reason, there may be differences in interpretation of similarities and similarities in traditions and beliefs. There are many stories in Alevi-Bektashi culture, which is an important value of Turkish culture. There are similarities between the factors in the content of the stories of the Alevi-Bektashi culture and the stories in the texts of the Semitic culture. In this study, it is aimed to reveal similar motifs by comparing the parables of the Alevi-Bektashi culture and the Semitic culture. It has been determined that many of the similar motifs in these parables are also included in the old Turkish belief. This study will be the source of studies on the parables of Turkish and Semitic culture.

Keywords: Culture, parables, Semitic, Alevi-Bektashi

Giriş

Türk kültüründe sözlü gelenek ürünleri (mit, efsane, destan, masal, halk hikâyesi, kıssa, rivayet, ağıt, türkü, halk şiiri, bilmece vd.) önemli bir yere sahiptir. Türk kültüründe dinî ve ahlakî unsurlar genellikle sözlü gelenek ürünleri içinde yer alan kıssalar aracılığıyla anlatılır. Sami kültüründe de Türk kültüründe olduğu gibi sözlü gelenek ürünleri içinde kıssa anlatma geleneği yaygındır. Kıssalardaki en temel amaç; dinî ve ahlakî rehberliktir. Kıssaların içeriğinde, hayatta karşılaşılan önemli hususlar ve bu hususlarla ilgili öğüt vardır. Kıssalar; efsane, menakıpnâme, masal, destan ve halk hikâyesi gibi anlatılar içinde de yer alır. Bu nedenle kıssalar, toplumun kültür dünyası içinde önemli bir yere sahiptir.

Kıssa; “olağanüstü durumları anlatan, yazı ve menkıbe” şeklinde tanımlanır (Öztürk, 2015, s. 7-8; Şengül, 2002, s. 498). *Kur’an-ı Kerim*’de kıssa kelimesi yirmi beş ayette geçer.³ Bu ayetlerde “haber vermek, açıklamak”, “bir şeyin izini takip etmek, ardından gitmek” anlamlarında kullanılır. Bu kavram tefsir kitaplarında *Kur’an-ı Kerim*’de bahsi geçen peygamberler ve toplumlarla ilgili önemli olayların aktarımına karşılık gelir (Öztürk, 2015, s.11).

Musevi geleneğinde kıssaların gelişmesinde “Yasaları yazanlar *Tora*’yı yakanlar gibidir ve bu yazılanlardan onu öğrenenlere ise bir sevap yoktur” (Toprak, 2012, s. 20) ilkesi etkili olduğu söylenebilir. Sami kültüründe sözlü geleneğe ait ürünlerin gelişiminde etkili olan dini inancın Türk-İslam kültüründe de etkili olduğu ileri sürülebilir.

Sami kavramı ile Hz. Nuh’un oğlu Sam’ın soyundan gelenler işaret edilmektedir. *Türkçe Sözlük*’te “Sami” kavramı: “Hz. Nuh’un oğlu Sam’dan türediklerine inanılan beyaz ırkın Arapça, Asurca, İbranca ve Habeşçe konuşan çeşitli kavramların toplandığı kol” şeklinde tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998, s. 1901). *Kutsal Kitap Sözlüğü*’nde “Sam” kavramı ise: “Nuh’un en büyük oğlu ve Nuh Tufanı’ndan kurtulan sekiz kişiden biri” olarak söz edilmektedir. “Yahudiler, Aramlılar, Asurlular ve Araplar Sam’ın soyundan gelmektedir.” “Sam’ın soyundan gelenlerin konuştuğu İbranice, Aramca, Süryanice ve Arapça dillerine Sami dil grubu denilmektedir.” (Kutsal Kitap Sözlüğü, 2016, s. 625). Sami kültürü de Sami dil grubunda yer alan toplumlara ait maddi ve manevi değerleri kapsamaktadır. Sami kültüründe *Tevrat*’ın

³ Bkz. Nisâ 4: 164; Enâm 6:57, 130; Arâf 7:7, 35, 101, 176; Hûd 11: 120; Yusuf 12:3,4; Nahl 16: 118; Kehf 18: 13; Tâhâ 20:99; Neml 27: 76; Kasas 28:25; Mümin 40:78.

içinde yer alan birçok değer (din, ahlak, yasa, gelenek, görenek, âdet, örf vb.) yer almaktadır. Bu nedenle Sami kültüründe Yahudi kültürüne ait unsurlar daha fazla bulunmaktadır.

Çalışmada Alevî-Bektaşî kültürü ile Sami kültürüne ait kıssalar karşılaştırılmaktadır. Kıssalarda yer alan benzer motifler ortaya konulmaktadır. Kıssalarda yer alan benzer birçok motifin eski Türk inancında da yer aldığı tespit edilmektedir. Çalışmada karşılaştırma ve tahlil yöntemi kullanılmaktadır. Bu çalışma Türk ve Sami kültürüne ait kıssalar üzerine yapılacak çalışmalara kaynaklık edecektir.

1. Sami kültürünün Türk-İslam kültürüyle etkileşimi

İnsanlar arasında en etkili iletişim aracı, duyguların daha iyi ifade edildiği sözlü iletişimdir. Söz ile yapılan iletişimde jest, mimik ve hareket vardır. Yazılı iletişim ise sözlü iletişim karşısında kısır kalır. Yazının yetersizliğinden söz eden düşünürlerden biri de Platon'dur. Sokrates de “yazının insanî olmadığını, gerçekte sadece insanın zihninde var olan düşünceyi zihnin dışında kurmaya kalkıştığını ve belleği çürüttüğünü” ifade eder. Her şeyi yazmayı alışkanlık haline getiren kişinin ezber ve sözlü iletişim yeteneğini azalır. Sözlü iletişim canlıdır ve bir eylem söz konusudur. Ancak yazıda bu canlılık ve eylem söz konusu değildir. Sözlü geleneğin önemli temsilcileri arasında yer alan ozan ve kıssahan da sözle birlikte duygu, hareket, ritim ve gelenek vardır (Toprak, 2012, s.19).

Cahiliye Dönemi'nde sözlü kültür geleneği yaygındır. Musevi ve Hristiyan kültürü, bu dönemde Arap kültürüyle etkileşim içindedir (Hıdır, 2010, s. 208). Roma İmparatoru Titus'tan gördükleri şiddetli baskı ve sıkıntılardan kaçan Yahudilerin bir kısmı miladi 70 yılında Arap Yarımadası'na göç eder. Bu göç esnasında Yahudiler, dini kitaplarını ve bu kitapların şerhlerini yanlarında getirir. Kendilerine ait kültürlerini de Araplar arasında yaşamaya devam eder. Arap kültürü, farklı kültürlerin etkisinde kalır. Özellikle sözlü kültür geleneği baskın olan Yahudiler, Arap kültürünü etkisi altına alır (Zehebi, 2011, s. 30-32).

İbn Haldun (ö. 808/1406), Yahudi kültür ve düşüncesinden istifade eden ilk müfessirlerin yöntemini araştırmıştır. Cahiliye Dönemi'nde Arap Yarımadası'nda Yahudilerin tıpkı Araplar gibi bedevi olduklarını ve bilgilerinin de *Tevrat*'tan halkın bildikleriyle sınırlı olduğunu bildirmiştir. *Tevrat*'la ilmî ve bilimsel seviyede kurulan ilişkinin ise “âlimlerin tahkik ve incelemeye başvurdukları” döneme denk geldiğini ifade etmiştir (Hıdır, 2000, s. 3).

Arap Yarımadası'nda Müslümanlığı benimseyen Musevi ve Hristiyanlar, Sami kültürüne ait özellikle *Tevrat* ve *İncil*'de yer alan birçok kıssayı Müslümanlar arasında anlatmıştır. Tarihi süreç içinde bu kıssalar, Kur'an-ı Kerim'in tefsirine girmiştir. Müslüman araştırmacılar ile din adamları *Tevrat*'a ait kıssalardan yararlanarak *Kur'an-ı Kerim*'deki ayetleri yorumlama yoluna gitmiştir (Zehebi, 2011, s. 91; Aydemir, 2015, s. 18). Bu şekilde İslam kültürü, Sami kültürüyle etkileşime geçmiştir.

Türklerin İslam'ı kabulüyle birlikte Sami kültürü, Türk kültürüne girmeye başlamaktadır. 10-12. yüzyıllar arasında İslamiyet Türkistan'da yayılırken, tekkelerin çoğunun eski Budist manastırlarının yerine yahut yakınlarına kurulmaktadır. Zamanla bu manastır çevresindeki azizlere ait menkıbelerin İslamlaştırıldığından söz edilmektedir (Ocak, 1992, s. 16). Aynı yöntemin, Türklerin Anadolu'ya yerleştikleri sırada da uygulandığından bahsedilmektedir. Anadolu'da gayrisünni tarikat şeyhleri tekkelerini terk etmekte veya henüz faaliyette olan kilise veya manastır civarına kurmaktadır. Burada amaçlanan, eski dine inananların kullandığı araçları kullanmak ve zamanla inançlarının tesirini

azaltarak onların yerine kendi inançlarını koymaktır. Bu yöntemle halk İslam'ı benimsemektedir. Ancak, bir taraftan da bu dinlerden birçok unsur yeni dine girebilmektedir (Arpaguş, 2015, s. 108).

İslamiyet'in yayıldığı ilk dönemlerde şehirlerde yaşayan Türkler; devletin desteği ile medrese eğitimi almaktadır. Kırsal kesimde yaşayan Türkler; gezgin dervişlerin anlatılarıyla İslamiyet'i benimsemektedir. Göçebe Türkler ise eski inanç ve âdetleriyle hayatlarını sürdürmeye devam etmektedir. Türkistan'ın, İslam dininin yayıldığı bölgeye uzaklığı düşünüldüğünde birçok aracının dinin yayılmasında rolü olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Başta Ahmet Yesevî olmak üzere Türklerin İslam'ı öğrendiği kaynaklar göz önüne alındığında İslam dinini öğretme konusunda tekkelerin medreselerden daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Müslüman Türklerin din algısı medreselerden ziyade tekke ve zaviyelerden gelmektedir. Bu nedenle Türk'ün din algısı ve yaşayışı genellikle tasavvuf ehli kişilerin din yorumuyla gerçekleşmektedir (Ocak, 2013, s. 58-66; Bozkuş, 1998, s. 417; Tökel, 2010, s. 1-2).

Türkler arasında sistemli ve etkin ilk tarikat olan Yesevîliğe bakıldığında, onun da göçebe ve köylü bozkır Türkleri arasında yoğunlaşarak bu muhitin şartlarına uyum sağladığı görülmektedir. Bu yörenin insanların da İslami anlayışı daha çok yüzeysel ve şekilsel olabilmektedir. Araştırmalarda Türk velilerinin kerametleriyle peygamberlerin mucizeleri ve azizlerin kerametleri arasında büyük benzerlikler bulunduğu ifade edilmektedir (Hıdır, 2000; Ocak, 2002; Zehebi, 2011, Aydemir, 2015; Arpaguş, 2015; Albayrak, 2017). Bundan dolayı, doğrudan olmasa da kültürel etkileşim sonucunda, farklı inançlara ait unsurların Yesevîliğe de sızmış olma ihtimali üzerinde durulmaktadır (Köprülü, 1970, s. 143-145).

Evlîya, şeyh, derviş gibi din ve tasavvuf ehli kimselerin hayatları etrafında kıssalar anlatılmaktadır. 12. yüzyılda tarikatların da etkisiyle menkâbe ve kıssa anlatmak bir gelenek haline gelmiştir. Hacı Bektaş Veli, Otman Baba, Hacım Sultan, Abdal Musa, Seyid Ali Sultan etrafında oluşan kıssalardan derlenip yazılan "menâkıbnâme", "velâyetnâme" ve "keramet" adı verilen eserler ortaya çıkmıştır. 15. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan bu eserler, tasavvuf ehli kimseler aracılığıyla sözlü kültürden beslenmeye devam etmiştir. Sözlü kültür geleneği içinde tespit edilen bu kıssaların bir kısmı yazılı metinler arasında, bir kısmı da sözlü kültür hayatında yaşamıştır. Bu anlatılar gerek kıssahanlar, gerekse bilim adamları sözlü kültürden yazılı kültüre, yazılı kültürden de tekrar sözlü kültüre aktarmıştır (Durbilmez, 2017, s. 79-80).

Osmanlı döneminde 16-19. yüzyıllar arasında medrese ve diğer eğitim kurumlarında birçok dini eser okutulmuştur. Bu okutulan eserlerin bir kısmının içeriğinde bulunan dinî kıssalarda Sami kültürüne ait unsurlar yer almıştır. Sami kültürüne ait unsurların bulunduğu eserler şunlardır: *Muhammediyye*, *Envarül-Âşkın*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Kara Dâvûd*, *Ahmediyye*, *Tenbihül-Gâfilîn*, *Şerhu Şir'atî'l-İslâm*, *İmâdü'l-İslam*, *Mızraklı İlmihal*, *Şerhi Vasıyeti'l-Muhammediyye*, *Delâilü'l-Hayrât* ve *Mârifetnâme* (Arpaguş, 2015). Eserlere genel olarak bakıldığında, büyük bir bölümünün bugün hâlâ geleneksel yaşam tarzı olan orta yaş üzeri kimselerin el kitabı olmaya devam ettiği görülmektedir (Arpaguş, 2015, s. 480).

Millet olgusu ve insan ruhunda yaratılışı anlama ve ilahî âleme yönelme arzusu vardır. Bunu sadece kişi ya da millet kalıpları içerisinde kutsal anlamaya çalışmak doğru olmaz. Bu nedenle bu konuyu sadece bir bilim dalının açıklaması beklenemez. Çünkü insanları aynı amaç doğrultusunda bir arada tutan en önemli olgulardan biri olan din; fert ve toplumun gerek yaşam tarzını, gerek ideallerini, gerekse davranışlarını düzenleyen ahlakî değerlerdir. Bu da toplumda kültür olgusunun gelişmesinde etkilidir. Kültür, aynı inanca sahip olan fert ve toplumları bir arada tutar (Günay, 1998, s. 202; Eliade, 1995, s. 20). Din değişikliği sosyal değişimi de beraberinde getirir. Sosyal değişime etki eden unsurlar arasında

iç çatışma, çevrenin etkisi, kültürel değişim ve etkileşim söz konusudur (Günay, 1998, s. 232). Din değiştirme çok kapsamlı ve oldukça karmaşık bir olaydır. Bilindiği üzere toplumsal bir olay olan din değiştirme aynı zamanda kutsiyette içerir. Bu nedenle insan, din ve kültür olgularının ayrı ayrı değil de bir bütün içinde incelenmesi gerekir (Kirman, 2004, s. 82). Farklı bir dini benimsemek, toplum yapısını bütüncül olarak etkileyen bir olaydır. Bu etkilenme, toplumun sosyokültürel ve ekonomik hayatına doğrudan tesir eder (Türkdoğan, 2003, s. 310). Türkler, İslam dinine girmeden önce farklı dinlere inanmaktadır. Türklerin yaşam tarzına uygun olması nedeniyle İslamiyet'i benimsedikleri düşünölmektedir. İslamiyet'in benimsenmesiyle birlikte İslam kültürüne giren Musevi, Hristiyan ve Arap geleneğine ait unsurların da Türk kültürüne girdiği ileri sürölmektedir (Hıdır, 2000; Ocak, 2002; Zehebi, 2011, Aydemir, 2015; Arpaguş, 2015; Albayrak, 2017).

Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgiler insanların ibret alması için, ayrıntıya girilmeden, kısaca müşahede edilmektedir. Ancak *Tevrat*'ta kıssaların ana teması değil ayrıntıları daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu dönemdeki bazı müfessirler, *Kur'an-ı Kerim*'i ayrıntılı şekilde tefsir etmek için ana kaynak olarak *Tevrat* ve *İncil*'e ait kıssaları tercih edebilmektedir. Bu nedenle *Tevrat* ve *İncil*'den İslam kültürüne aktarılan unsurlar oldukça fazla görölmektedir. Bunun sebebinin ise Sami kültüründe yer alan anlatıların, insanların temel inanç ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik muhtevalar içermesinden ve insanda merak duygusunu harekete geçirmesinden kaynaklı olduğu düşünölmektedir (Zehebi, 2011, s. 38-39).

Musevi, Hristiyan ve İslam kültüründe benzerlikler vardır. Bu inançların ortak özelliği İbrahimi dinler olmasıdır. *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'an-ı Kerim*'e inananlar, İbrahim Peygamber'in inandığı dine bağlıdır. Ayrıca bu kültürlerin kutsal metinlerinin muhtevalarında yer alan unsurlarının sosyal hayatta da benzer uygulamaları vardır (Toprak, 2012, s. 13). Ancak her kültürün kendine özgü bir yapısı bulunabilmektedir. Bu nedenle benzer kıssalardan çıkarılan netice, kültüre göre değişiklik gösterebilmektedir.

2. Alevî-Bektaşî ve Sami kültürüne ait kıssalar

Kıssalar sözlü kültür içinde çeşitlenme, benimsenme, uyarlanabilme gibi özellikleri bulunan anlatılardandır. Bu sebeple sözlü kültür kaynaklarından derlenen kıssalar, yazılı kaynaklara aktarıldığında aynı canlılığı ve duyguyu yansıtmayabilmektedir. Bu anlatılardaki dinî ya da tarihî bir kişiliğe sahip olanların hayatıyla ilgili yer alan bilgilerin tamamıyla doğru kabul edilmesi ne kadar yanlış ise bu bilgileri görmezden gelmek de bir o kadar yanlış olabilmektedir (Durbilmez, 2017, s. 80). Gerçeklik payı bulunsa bile, anlatılarda geçen bütün bilgileri mutlak doğru kabul etmenin doğru olmayacağını gösteren çeşitlenmeler kıssalarda da görölebilmektedir (Durbilmez, 2017, s. 91).

Sözlü olarak anlatılan kıssalar ile yazıya aktarılan kıssalar arasında birçok fark bulunabilmektedir. Bunlar arasında en önemli fark; sözlü olarak anlatılan kıssalar çeşitlenerek yaşamaya devam edebilmektedir. Ancak, yazı kalıbına giren kıssalar donuk kalabilmektedir. Sözlü olarak anlatılan kıssalar anlatıcının bilgi dağarcığı, bulunduğu ortam, jest, mimik ve ses tonu kıssanın muhtevalarına anlam zenginliği katabilmektedir. Sözlü olarak anlatılanlar; anlatıcının kabiliyeti, ortam ve dinleyiciye göre de değişiklik gösterebilmektedir.

Sözlü anlatma geleneğinin yaygın olduğu Alevî-Bektaşî kültüründe "Alevî" kavramı; "Hz. Ali taraftarı" ve "Hz. Ali'nin soyundan gelen" anlamları vardır. Hz. Ali'ye bağlanan cemaat ve tarikatlara da "Alevî" denir. "Alevî" ve "Bektaşî" kavramları birbirinden farklı inanç zümrelerinin de adıdır. 19. yüzyılda

“Bektaşî” ve “Kızılbaş” zümreleri de “Alevî” adı içine girer. “Alevî” ve “Bektaşî” kavramları zaman içerisinde “birbirinin tamamlayıcısı ve eşi” olur. Söz konusu kavramlar “inanç sistemi” ve “mezhep” anlamlarında da yer alır. “19. yüzyıldan itibaren “Sünnî” kavramı dışında kalan “onlarca alt grubu” içine alan “Alevî” kavramı; “Zındık”, “Mülhid”, “Rafizî”, “Kızılbaş”, “Işık”, “Torlak”, “Kalenderî” ve “Bektaşî” gibi kavramların yerine de kullanılır.” (Durbilmez, 2017b, s. 60-61).

Ahmet Yaşar Ocak araştırmalarında, “Alevîlik” kavramına Hz. Ali’nin soyundan gelenleri kapsamıyla “soybilimsel” kavramı; İslam dünyasının 7. yüzyılda halifelik mücadelesi sonrası “Sünnî” ve “Şîî” olmak üzere iki büyük teolojiye ayrılmasından kaynaklanan ve inançlarının temeline Hz. Ali’yi yerleştiren topluluklara dayanmasıyla “teoloji” kavramı; 9. yüzyıldan itibaren Abbasi İmparatorluğu içinden bağımsızlıklarını ilan ederek küçük devletler kuran Mısır’da Fatimîler; Fas’ta İdrisîler, Sa’dîler, Filâlîler; Yemen’de Zeydîler kendilerine meşruiyet kazandırmasıyla “siyasi” kavramı ve silsile yoluyla Hz. Ebubekir’e dayandırılan Nakşibendîlik dışındaki bütün tarikatları içine almasıyla “tasavvufî” kavramı karşılayan dört anlam yüklenmiştir (Ocak, 2009, s. 21-22; Ocak, 2002).

Alevî-Bektaşî kıssalarının yer aldığı kaynakların başında vilâyetnameler vardır. Bu kaynaklardan birkaçı şunlardır: *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, *Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddin*, *Vilâyetnâme-i Otman Baba* (Ocak, 1992, s. 52) ve *Muhyiddin Abdal Menkabeleri* (Durbilmez, 1999, ss. 133-140).

Tevrat, *İncil* ve *Kur’an-ı Kerim*’de geçen olağanüstü olay ve motifler, Alevî-Bektaşî kıssalarında geçen olay ve motiflerle benzerlik gösterebilmektedir (Hıdır, 2000; Ocak, 2002; Zehebi, 2011, Aydemir, 2015; Arpaguş, 2015; Albayrak, 2017).

2.1. Göğe yükselme motifi

Baba İlyas ile ilgili kıssa: Baba İlyas, II. Gıyâsuddin Keyhusrev’in adamları tarafından Haraşna (Amasya) Kalesi’ndeki zindana götürülür. Baba İlyas, zindanda Keşiş’in de bulunduğu odaya hapsedilir. Baba İlyas’ın kerametlerine şahit olan Keşiş, Müslüman olur. Keşiş, Baba İlyas için canını verecek kadar ona bağlanır. Baba İlyas, keşişe artık vadesinin dolduğunu ve kendisini terk edeceğini söyler. Kendi simasını ve vücut şeklini Keşiş’e verir. Keşiş’in görünüşü Baba İlyas gibi olur. Tam o sırada Baba İlyas’ın Boz adlı kır atı zindanın duvarını yarar ve içeri girer. Baba İlyas, atın üzerine atlar atlamaz göğe çekilir ve bir daha görünmez. Muhafızlar bir müddet sonra içeri girer. Baba İlyas zannıyla Keşiş’i alır ve idam eder (Ocak, 2002, s. 254-255).

İncil’de yer alan kıssa: Askerler İsa’yı çarmıha⁴ (Haç) germek için *Kafatası* denilen yere götürür. Halk olanları seyrederken yöneticiler, İsa ile alay eder. Öğleyin saat on iki sıralarında gökyüzüne karanlık çöker. İsa, sesini yükselterek: “Baba, ruhumu ellerine bırakıyorum!” der. Sözlerini bitirdikten sonra son nefesini verir. İsa, çarmıhtan indirilerek keten beze sarılır. İsa, kayadan oyulmuş mezara konur. Haftanın ilk günü kadınlar, hazırladıkları baharatlarla mezara gider. Mezarın taşı açıktır. Mezarda İsa’nın cesedini bulamazlar. Orada bulunan iki adam kadınlara: “Diri olanı neden burada ayırıyorsunuz?” der. İsa, Onbirler (İsa’nın öğrencileri)’e görünür. İsa, onlara seslenerek: “Size esenlik olsun der!” Onlar telaşlanır ve ürker. İsa, onlardan yiyecek ister. Onlar da balık verir. İsa, balığı yedikten sonra onlara Kutsal Yazıtlar’ını anlayabilmeleri için açıklamalarda bulunur. İsa, onlarla birlikte kentin

⁴ Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesiyle Haç’ın bir sembol olarak ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi için bkz. Albayrak, 2004.

dışına Beytanya'nın yakınlarına gider. Ellerini kaldırır ve onlar için dua eder. Onları kutsadıktan sonra oradan ayrılır ve göğe yükselir (Matta, 26-28; Markos, 14-16; Luka, 22-24; Yuhanna, 19-21).

Mahmut Paşa ile ilgili kıssa: Askerler Mahmut Paşa'yı takip eder ve o da takip edildiği anlar. Askerlere yakalanmamak için Allah'a dua eder. Duası kabul olur. Daha sonra Mahmut Paşa, İsa gibi göğe yükselir (Ocak, 2002, s. 255).

Kur'an-ı Kerim'de İsa peygamberin göğe yükselmesiyle ilgili kıssa şu şekildedir:

“İnkara sapmaları ve Meryem'in aleyhinde büyük bühthanlar söylemeleri. Ve: “Biz, Allah'ın Resulü Meryem oğlu Mesih İsa'yı gerçekten öldürdük” demeleri nedeniyle de [onlara böyle bir ceza verdik]. Oysa onu öldürmediler ve onu asmadılar. Ama onlara [onun] benzeri gösterildi. Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, kesin bir şüphe içindedirler. Onların bir zanna uymaktan başka buna ilişkin hiçbir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler. Hayır; Allah onu Kendine yükseltti. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Andolsun, Kitap Ehlinde, ölmeden önce ona inanmayacak kimse yoktur. Kıyamet günü, o da onların aleyhine şahid olacaktır.” (Nisa 4: 156-159).

Baba İlyas ve Otman Baba kıssaları ile *İncil*'de yer alan İsa anlatısında; yönetime karşı bir direniş, zor durumda kalma ve bu zor durumdan göğe yükselerek kurtulma söz konusudur. Kıssaların muhtevasında benzerlikler bulunmaktadır.

Eski Türk anlatılarının pek çoğunda zorluklarla mücadele söz konusudur. Bu anlatılarda kahraman zor durumda kaldığında Tanrı'ya dua eder.⁵ Anlatılarda Türk milletini zor durumdan kurtaran ve Türklerin yolunu bulmasına yardımcı olan da Tanrı'dır.⁶ Türklerde iyi ve kahraman olan insanlar, Tanrı tarafından korunmaktadır (Bayat, 2017, s. 214-215).

Otman Baba ile ilgili kıssa: Otman Baba ölmeden önce Abdallarını bir araya getirerek ne zaman öleceğini onlara haber verir. Ata binerek göğe yükseleceğini onlara bildirir. Kısa bir zaman sonra Abdallar; gökten başı açık, yalın ayaklı kimselerin yeşil kanatlı bir kır at getirerek Otman Baba'yı bindirdiklerini rüyada görür (Ocak, 2002, s. 255).

Tevrat'ta İlyas'ın göğe yükselmesiyle ilgili kıssa şu şekilde geçmektedir: İlyas, Gilgal'dan ayrılırken Elişa'ya bu yolculuğa yalnız başına çıkması gerektiğini ve ona burada kalması gerektiğini söyler. Allah'ın emri ile kendisinin Beytel'e gitmesi gerektiğini Elişa'ya anlatır. Ancak Elişa, İlyas'ın yanından ayrılmak istemez. Birlikte Beytel'e giderler. Beytel'de peygamberler Elişa'nın yanına gelir ve ona Allah'ın İlyas'ı yanına alacağını söyler. Elişa da bunu bildiğini ifade eder. Allah, İlyas'ı Beytel'den Eriha'ya gitmesi gerektiğini iletir. İlyas, Elişa'ya Beytel'de kalmasını söyler. Ancak Elişa bunu kabul etmez. Birlikte Eriha'ya doğru yola çıkarlar. Eriha'daki peygamber topluluğu Elişa'ya Allah'ın İlyas'ı yanına alacağını söyler. Elişa da bunu bildiğini ifade eder. Allah, İlyas'a Şeria ırmağı kıyısına gitmesini söyler. İlyas, Elişa'nın yanında gelmesini istemez. Ancak Elişa bunu da kabul etmez. Birlikte yola çıkarlar. Elli peygamber de onları Şeria ırmağının kıyısına kadar takip eder. İlyas ve Elişa ırmağın kenarında durur. Peygamberler de biraz uzakta onların karşısında durur. İlyas cübbesini dürüp ırmaktaki suya vurduğunda su ikiye ayrılır. İlyas ve Elişa kuru toprağın üzerinde karşıya geçer. İlyas, Elişa'ya yanından ayrılmadan önce bir isteğinin olup olmadığını sorar. Elişa, İlyas'tan ruhundan iki pay miras istediğini söyler. İlyas'ın bu isteği yerine getirmesi zordur. Bunun üzerine Elişa, İlyas'a “Senin yanımdan

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökyay, 1973, s.66.

⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, 2018; Öztürk, 2017.

ayrıldığını görürsem olur.” der. İlyas ve Elişa yürüyerek konuşurken ansızın ateşten atlı araba görünüyor ve onları birbirinden ayırır. Aniden oluşan kasırga İlyas’ı göklere çıkarır (2. Krallar, 1-2).

Kur’an-ı Kerim’de İlyas Peygamber’in göğe yükselmesiyle ilgili herhangi bir kıssa mevcut değildir.

Baba İlyas ve Otman Baba kıssaları ile *Tevrat*’ta yer alan İlyas anlatısında göğe yükselmenin dışında dikkat çeken önemli bir benzerlik de “at” motifidir. At motifinin, özellikle kır atın, Türk mitolojisinde ve Türk anlatılarında önemli bir yeri vardır.⁷

Eski Türk inançlarında “göğe yükselme” motifi bulunmaktadır. Şamanların ruhu, at üzerinde göğe yükselerek Tanrı Ülgen’in yanına gitmektedir (Bayat, 2007, 304-352). Rus araştırmacılarının yaptığı derlemelerde Altaylı Türk Şamanının göğe yükselmesi ve Tanrı’ya kurban sunmasıyla ilgili anlatılar yer almaktadır (Çoruhlu, 2017, s. 109-110).⁸

Tevrat’ta Hanok’un göğe yükselmesi de anlatılmaktadır: “Tanrı yolunda yürüdü, sonra ortadan kayboldu; çünkü Tanrı onu yanına almıştı.” (Tekvin 5: 24). *Kur’an-ı Kerim*’de ise İdris (*Tevrat*’ta Hanok) Peygamber ile ilgili “Onu yüce bir yere yükselttik” (Meryem 19: 57) ayetini açıklamaya çalışan pek çok tefsircinin İdris Peygamber’in göğe yükselmesiyle ilgili anlattığı kıssalarla *Tevrat*’a yer alan kıssaların muhtevası arasında benzerlikler görülebilmektedir (Kaplan, 2020, s. 79; Aydemir, 2021, ss.61-67).

2.2. Suyun kan olması motifi

Hacı Bektaş Veli ile ilgili kıssa: Hacı Bektaş Veli’yi sevmeyen ve onun kerametlerine inanmayan Nureddin Hoca, onu kovmak için Hacı Bektaş Veli’nin yaşadığı köye gider. Hacı Bektaş Veli’nin abdest almadan namaz kıldığını görür. Nureddin Hoca, bu duruma sinirlenir ve Hacı Bektaş Veli’ye kızarak onu abdest alması konusunda uyarır. Hizmetkârlardan birisi suyu getirir. Hacı Bektaş Veli, abdest almak için kollarını sıvar ve elini uzatır. Hizmetkâr, Hacı Bektaş Veli’nin eline suyu döker. Su döküldüğü anda Nureddin Hoca da dâhil herkes suyun kan olduğunu görür. Hacı Bektaş Veli, kanla abdest alınmayacağını söyler. Bu duruma inanmayan Nureddin Hoca, maşrapayı temizler ve tekrar su doldurup Hacı Bektaş Veli’nin eline döker. Ancak dökülen su değil kandır. Nureddin Hoca, bu duruma kızar ve Hacı Bektaş Veli’nin büyü yaptığını ileri sürer (Ocak, 2002, s. 259).

Tevrat’ta yer alan Musa kıssasında Musa’nın Mısır’a on felaket musallat ettiği ayrıntılı bir şekilde anlatılır (Çıkış 7, 8, 9, 10, 11). Bu felaketlerden biri de suyun kana bulanmasıyla ilgilidir.

Tevrat’ın “Çıkış” bölümündeki kıssa: Allah, Musa’nın yılanı dönüşen değneğini yanına almasını söyler. Allah, Musa’dan Firavun’u Nil nehrinde karşılaması için orada olmasını ister. Nil nehrinin kıyısında Musa, Firavun’a Allah’ın buyruklarını söyler. Firavun, bu buyruklara karşı çıkar ve Allah’a inanmaz. Bunun üzerine Musa’nın yanında bulunan Harun; Firavun ve diğer yöneticilerin gözü önünde değneği kaldırarak ırmağa vurur ve ırmakta bulunan su, kana dönüşür (Çıkış 7, 17-21).

Kur’an-ı Kerim’de yer alan Musa Peygamber’in kıssası ile Musa Peygamberin Mısır’a dokuz felaket musallat etmesi kısaca anlatılır. Bu felaketlerden biri de suyun kana bulanmasıdır. Kısaca bildirilen kıssa şu şekildedir:

⁷ Türklere “at” motifine ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çoruhlu, 2017, s. 209-210; Durbilmez, 2017, s.23.

⁸ Şamanın göğe yükselmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çoruhlu, 2017, s. 109-116.

Onlar: “Bizi büyülemek için mucize olarak her ne getirirsen getir, yine de biz sana inanacak değiliz” dediler. Bunun üzerine, ayrı ayrı mucizeler olarak üzerlerine tufan, çekirge, buğday güvesi, kurbağa ve “kan” musallat kıldık. Yine büyüklük tasladılar ve suçlu-günahkâr bir kavim oldular (Arâf 7: 132-133).

Alevî-Bektaşî kıssası ile *Tevrat* ve *Kur'an-ı Kerim*'deki kıssada “suyun kana dönüşmesi” motifi benzerdir. Hacı Bektaş Veli kıssasında ona inanamayan Nureddin Hoca; Musa kıssasının anlatıldığı *Tevrat* ve *Kur'an-ı Kerim*'de ise Allah'a iman etmeyen ve Musa'ya inanmayan Firavun vardır. Bu kıssalarda muhteva bakımından da benzerlikler bulunmaktadır.

2.3. Felaket motifi

Seyyid Ali Sultan ile ilgili kıssa: Seyyid Ali Sultan, Dimetoka Kalesi'ni kuşatır ama bir türlü şehri fethedemez. Seyyid Ali Sultan, dua eder. Allah, onun duasını kabul eder. Kale üstüne yağmur gibi ateş yağar. Kale sakinleri, bu yaşadıkları felaketten sonra teslim olmaya razı olur (Ocak, 2002, s. 261).

Tevrat ve *Kur'an-ı Kerim*'de Allah'a iman etmeyen, Allah'ın elçilerine karşı çıkan kavimlerin helak edilmesiyle ilgili birçok anlatı bulunmaktadır. *Tevrat*'ta bu konu ile ilgili kıssalar daha ayrıntılı olarak bildirilmektedir: Sodom ve Gomora şehirlerinde bulunan insanlar, Allah'ın buyruklarını yerine getirmemekte ve ahlak dışı davranışlar sergilemektedir. Allah'ın emri ile iki melek Sodom şehrinin kapısına gelir. Lut, Sodom'un girişinde onları karşılar ve evine davet eder. Lut, evinde yemek hazırlar ve mayasız ekmeği pişirir. Melekler yemeği yer. Sodom şehrinin erkekleri Lut'un evinin önüne gelir. Şehrin erkekleri evde bulunan erkeklerle yatmak ister. Lut'tan onları dışarı çıkarmalarını isterler. Lut misafirlerini onlara vermez, onların yerine kızlarını vermek ister. Ancak şehrin erkekleri bu teklifi kabul etmez. Erkekler, zorla içerdekileri çıkarmak ister. Bunun üzerine evde bulunan melekler, Lut'u içeri çeker. Melekler, dışarıda bulunan genç ve yaşlı tüm erkeklerin gözlerini kör eder. Melekler, Lut'a yakınlarını alıp şehrin dışına gitmesini söyler. Lut, yakınlarını alıp Sodom'u terk eder. Lut, şehirden uzaklaştıktan sonra Allah Sodom ve Gomora'nın üzerine gökten ateşli kükürt yağdırır. Sodom ve Gomora şehirleri, burada yaşayan insanlar ve bitkiler yok olur (Tekvin 19: 24-25).

Kur'an-ı Kerim'de Lut kavmiyle ilgili kıssada:

“Dediler ki: “Ey Lut, biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana kesin olarak ulaşamazlar. Gecenin bir parçasında ailenle birlikte yürü (yola çık). Sakın, hiçbiriniz dönüp arkasına bakmasın; fakat senin karın başka. Çünkü onlara isabet edecek olan, ona da isabet edecektir. Onlara va'dolunan (azap) sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi?” Böylece emrimiz geldiği zaman, üstünü altına çevirdik ve üzerlerine balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık.” (Hud 11: 81-82).

Seyyid Ali Sultan hakkındaki kıssada yer alan kale üstüne gökten ateş yağması ile *Tevrat*'ta Allah'ın Sodom ve Gomora şehirlerine gökten ateşli kükürt yağdırması olayında benzerlik vardır. Her iki kıssada da ateş motifi dikkat çekmektedir.

Eski Türk inancında ateş motifi önemlidir. Kıyamet gününde Ülgen'in ağzından çıkan ateşin yeryüzünü yakacağı anlatılmaktadır (Bayat, 2017, s. 136).⁹ Ayrıca Şaman inancına göre yeraltı dünyasına hükmeden Erlik'in istekleri yerine getirilmediğinden kötü ruhları yeryüzüne göndererek halkı helak ettiği düşünülmektedir (Bayat, 2007, s. 324-352).

⁹ Eski Türk inancında ateş iyisi de vardır. Ateşin temizleyicilik, tedavi etme ve kötü ruhlardan koruma gibi işlevleri vardır (Bayat, 2016, s. 116-139).

Tevrat'ta yer alan birçok kısa ana hatlarıyla *Kur'an-ı Kerim*'de de bulunmaktadır. Bu kıssalarla ilgili insanların merak ettiği ayrıntılar, kıssahan tarafından *Tevrat*'ta yer alan bilgiler aracılığıyla giderilmeye çalışıldığı söylenmektedir. Tarihi süreçte Türkler; Musevi ve Hristiyan toplumlarla ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerde bulunmaktadır. Bu nedenle Sami kültürünün; gerek sosyokültürel ilişkiler, gerekse İslamiyet'i benimseyen Musevi ve Hristiyan kimselerin eski dinî bilgileriyle *Kur'an-ı Kerim*'de yer alan kıssaları açıklamaya çalışmaları neticesinde Türk-İslam kültürüne girdiği de ileri sürülmektedir (Ocak, 2002, s. 253-254). Türk mitolojisini incelediğinde kıssalarda yer alan "felaket/helak etme" motifinin Türk mitolojisinde de yer aldığı görülmektedir. Türkler, toplumun başına gelen olumsuz olaylarda Allah'ın etkisi olduğuna inanmaktadır (Bayat, 2017, s. 134-135).

Muhyiddin Abdal ile ilgili kısa: Muhyiddin Abdal, köyleri tek tek gezer. Köyün birinde düğün vardır. Orada bir müddet durur. Köy halkı düğün yemeğini pişirir. Muhyiddin Abdal, köy halkından yemek ister. Köy halkı yemek vermez ve onu köyden kovar. Bunun üzerine Muhyiddin Abdal, beddua eder. Köyden ayrılır ayrılmaz köy birden yerin dibine batır. Muhyiddin Abdal, oradan ayrıldıktan sonra Küçük köyüne gider. Buradaki köylülerden de iyilik bekler. Ancak bu köy halkı da iyilik değil kötülük yapar. Muhyiddin Abdal: "Küçük köyüldükçe küçülsün." der. Buradan ayrıldıktan sonra Hacılar köyüne gider. Bu köylüler tarafından da hoş karşılanmaz. Muhyiddin Abdal: "Bu köy on beş haneyi geçmesin." der. Muhyiddin Abdal'ın dedikleri gerçekleşir (Durbilmez, 2017, s. 100).

Ahi Evren ile ilgili kıssaya göre: Konya uleması, Şems-i Tebrizi ile Mevlana'nın dostluğunu çekemez. Bu nedenle şehri terk etmek isterler. Şehirde cuma namazı kıldırarak kimse kalmaz. Sadreddin-i Konevi, Ahi Evren'e haber yollayarak onları durdurmasını ister. Ahi Evren, ulemanın yolunu keser. Onlara Konya'ya dönmelerini söyler. Fakat onlar Ahi Evren'i dinlemez. Bunun üzerine, bindikleri hayvanlar dizlerine kadar toprağa gömülür. Hayvanlardan inip yaya yürümek isterseler, bu defa kendileri önce dizlerine, sonra göğüslerine kadar yere batır. Bu keramet karşısında Konya uleması, gitmekten vazgeçip Konya'ya döner (Ocak, 2002, s. 261).

Tevrat'ta Nuh tufanı ile ilgili kısa da: Allah, yeryüzünde insanların yaptıkları kötülükleri görür ve onları yarattığına pişman olur. Allah yeryüzünden tüm yaratılanları yok etmek ister. Ancak Nuh, diğer insanlardan farklıdır. Nuh, doğru bir insandır. Allah'ın buyruklarını yerine getiren biridir. Bu nedenle Allah, Nuh'a insanları yok edeceğini bildirir. Nuh'a gofer ağacından gemi yapmasını, geminin içini ve dışını ziftlemesini söyler. Allah, Nuh'a geminin hangi ölçülerde yapılması gerektiğini de iletir. Nuh'tan yakınlarını ve her canlı türünden de bir dişi ve bir erkeği gemiye almasını buyurur. Nuh, Nuh'un ailesi ve diğer canlılardan birer çift gemiye biner. 7 gün sonra tufan kopar. Yeryüzüne kırk gün ve kırk gece yağmur yağar. Tufan kırk gün sürer. Yeryüzü tamamen sularla kaplanır. Geminin dışında bulunan tüm canlılar yok olur. Sular yüz elli gün boyunca yeryüzünde kalır (Tekvin 7: 17-23).

Kur'an-ı Kerim'de Nuh tufanı ile ilgili kısa:

"Bunun üzerine, onu ve onunla birlikte olanları (insan ve hayvanlarla) yüklü gemi içinde kurtardık. Sonra bunun ardından geride kalanları da suda boğduk." (Şuara 26: 119-120).

Tevrat'ta: Allah, Firavun'u ve halkını cezalandırmak için Mısır'a on felaket musallat eder. Felaketlerden ilki: Harun'un Musa'nın değneğini Nil nehrine vurmasıyla tüm nehrin suyunun kana dönmesidir. İkincisi: Allah, Firavun'un sarayının her bir köşesini, ırmağın tamamını ve tüm şehri kurbağalarla doldurmasıdır. Üçüncüsü: Harun, Musa'nın değneğini yere vurur ve yerden kalkan toz sivrisineklere dönüşür. Tüm canlıların üzerine sivrisinek konar. Dördüncüsü: Firavun'un sarayı ve ona çalışanların evlerini at sineğinin musallat olması ve tüm Mısır'ın at sineğiyle dolmasıdır. Beşincisi: Mısırlıları ait

hayvanlarının büyük bir kısmının helak olmasıdır. Altıncısı: Musa, Allah'ın emri üzerine ocaktan kurum alır. Musa, Firavun'un önüne gelir. Musa'nın kurumu göğe doğru savurmasıyla insanlar ve hayvanlarda çıbanlar çıkmasıdır. Yedincisi: Musa'nın elini göğe doğru uzatmasıyla birlikte Mısır'da bulunan tüm canlıların üzerine dolu yağmasıdır. Sekizincisi: Allah, Mısır'da doğu rüzgârı estirmesiyle çekirgelerin tüm ülkeyi kaplamasıdır. Doludan sonra canlı kalan bitki ve ağaçlara çekirgeler musallat olur. Dokuzuncusu: Musa'nın, elini göğe uzatmasıyla üç gün boyunca karanlık olmasıdır. Kimse kimseyi göremez. Onuncusu: Allah, Mısırlıların ilk doğan çocuklarının ve hayvanlarının canını almasıdır (Çıkış 7, 8, 9, 10, 11, 12).

Kur'an-ı Kerim'de Musa Peygamber'in Firavun ve halkını cezalandırması ile ilgili kıssa:

“Onlar: “Bizi büyülemek için mucize olarak her ne getirirsen getir, yine de biz sana inanacak değiliz.” dediler. Bunun üzerine, ayrı ayrı mucizeler olarak üzerlerine tufan, çekirge, buğday güvesi, kurbağa ve kan musallat kıldık. Yine büyüklük tasladılar ve suçlu-günahkar bir kavim oldular.” (Arâf 7: 132-133).

Alevî-Bektaşî kıssası ile *Tevrat*'ta yer alan kıssaların muhtevasının benzerliği dikkat çekmektedir. *Kur'an-ı Kerim*'de ana hatları verilen kıssaların ayrıntılı şekilde *Tevrat*'ta yer aldığı görülmektedir. İslam kültürü yaklaşık olarak on dört yüzyıldır farklı kültür ve inançların etkisinde gelişimini sürdürmektedir. Ancak bunun belli bir seviyede tutulması ve halkı bir arada tutan kültür unsurlarına zarar verilmemesi için büyük çaba gösterilmesi gerekmektedir. Milleti bir arada tutan tüm unsurlar kültür kavramının içerisinde yer almaktadır. Kültürün en önemli unsuru olan ve şekillenmesini sağlayan etkenlerden birisi de dini inançtır. İslamiyet'i akaid, ilmihal, tefsir gibi kitaplardan, tekke ve tarikatlarda okutulan ya da anlatılan bu ve buna benzer sözlü ve yazılı eserlerden öğrenen Türk milleti farklı kültürlerden etkilenmektedir. Türklerin bunu da yaşam tarzına yansıttıkları görülmektedir (Arpaguş, 2015).

Türk mitolojisinde tufan, yağmur, yıldırım ve rüzgâr iyeleri bulunmaktadır. Kötü insanların başına Tanrı tarafından görevlendirilen söz konusu iyeler tarafından felaketler gönderilmektedir (Bayat, 2016, 153-169). Altay Şamanlarının inancına göre de Erlik'in, insanların başına felaketler musallat ettiği inancı yer almaktadır. İnsanlar, onun istediklerini yerine getirmediği takdirde Erlik “ölüm” ve “felaket” ruhlarını yeryüzüne göndermektedir. Ne zaman ki insanlar onun isteklerini yerine getirdiğinde ve ona kurban sunduğunda kötü ruhları Erlik geri çağırılmaktadır (Bayat, 2001, s. 346-347).

2.4. Bereket motifi

Hacı Bektaş Veli ile ilgili kıssa: Türkistan topraklarından Rum diyarına gitmekte olan Hacı Bektaş Veli, yolda bir köye uğrar. Bir kadından yiyecek ister. Kadın, onun beklemesini ister. Kadın, evine girer. Küpün içinde çok az yağ vardır. Bir parça ekmeğin içine biraz yağ koyar ve bu ekmeği Hacı Bektaş Veli'ye götürür. Kadın, tekrar evine döner. Biraz önce yağ koyduğu küpü kontrol eder. Kadın, küpün içine şaşkınlıkla bakar. Küpün içi ağzına kadar yağ ile doludur. Kadın, yoldan geçen Hacı Bektaş Veli'nin nasıl biri olduğunu anlar (Ocak, 2002, s. 262).

Tevrat'ta Elisha ile ilgili kıssada: Yoksul ve dul kalan kadının borcu vardır. Alacaklılar kadının evine gelir. Kadın borcunu ödeyemez. Alacaklılar kadının borcu karşılığında, iki evladını köle olarak almak ister. Maddi sıkıntı çeken dul kadın, evlatlarını köle olarak vermek istemez. Kadın, Elisha'nın yanına gider ve durumunu anlatır. Elisha da dul kadına evinde yiyecek olarak ne olduğunu sorar. Kadın, evinde çok az miktarda zeytinyağının olduğunu söyler. Elisha, dul kadından komşularındaki tüm boş kaplarını istemesini ve çocuklarla birlikte eve gidip kapıyı kilitlemesini ister. Daha sonra evdeki zeytinyağını bu kaplara doldurmasını söyler. Dul kadın, oradan ayrılıp Elisha'nın söylediklerini yapar ve tüm kapları

zeytinyağı ile doldurur. Kaplar bittikten sonra zeytinyağı da biter. Kadın, Elişa'nın yanına gider ve yaptıklarını anlatır. Elişa da kadına zeytinyağlarını satmasını söyler. Elişa, kadına kazandığı parayla borcunu ödemesini ve kalan parayla da evlatlarıyla birlikte yaşamına devam etmesini ister (2. Krallar 4: 1-7).

Hacı Bektaş Veli ile ilgili kıssa ve *Tevrat*'taki kıssada bereket motifi olarak “yağ” kullanıldığı görülmektedir. Kıssalarda ihtiyaç sahibi fakir bir kadın ve bereket motifi “yağ” benzer muhteva içerisinde kullanılmaktadır.

Hacı Bektaş Veli ile ilgili kıssa: Kalabalık bir topluluk Kadıncık Ana'yı ziyarete gelir. Kadıncık Ana, misafirlere yedirecek ekmek bulamaz. Bu durumu Hacı Bektaş Veli'ye bildirir. Hacı Bektaş Veli, un çuvallarını silktirir. Çuvaldan bir avuç un birikir. Unu yoğurup bir tekneye koyar ve üstünü örter. Hacı Bektaş Veli, dua eder. Teknenin içi hamurla dolup taşar. Köyün bütün gelinleri ve kızları günlerce hamuru ekmek yapıp pişirir. Ama teknedeki hamur bitmez. Ne zaman ki hamurun üzerindeki örtüyü kaldırırlar, işte o zaman hamur biter (Ocak, 2002, s. 262).

Tevrat'ta yer alan bir kıssada: Baal-Şalışa'dan bir adam gelir. Adam, Elişa'ya o yıl ilk biçilen arpadan yapılmış yirmi ekmekle taze buğday başağını getirir. Elişa, bunları alır ve hizmetliye bunları halka dağıtmasını söyler. Hizmetli ise bu kadar az ekmeğin yüz kişiye yetmeyeceğini bildirir. Elişa da yiyeceklerinin yeteceğini ve biraz da artacağını söyler. Hizmetli yiyecekleri halka dağıtır. Halk, dağıtılan yiyecekleri yer ve yiyeceklerden birazı da kalır (2. Krallar 4: 42-44).

Tevrat'ta İlyas ile ilgili kıssada: Allah, İlyas'a Sarefat şehrine yerleşmesini ve orada dul bir kadının ona yiyecek vereceğini buyurur. Sarefat şehrinin kapısına gelen İlyas, odun toplayan bir kadınla karşılaşır. Kadından su ister. Kadın, su getirmeye giderken İlyas, bir parça da ekmek ister. Kadın, “Senin inandığın Allah adına yemin ederim ki ekmek yok.” der. Çuvalda bir avuç un ve çömleğin dibinde yağ kaldığını söyler. Bunun da çocuğuyla birlikte yiyeceği son yemek olduğunu söyler. Bunun üzerine İlyas, kadına gidip yemeği hazırlamasını ancak önce kendisine küçük bir pide yapıp getirmesini söyler. İlyas, kadına gökten yere yağmur düşüne kadar çuvalında unun ve çömleğinde yağının eksik kalmayacağını bildirir. Kadın gider ve İlyas'ın söylediklerini yapar. Allah'ın buyurduğu gibi çuvaldan un ve çöMLEKten yağ eksilmez (1. Krallar 17: 8-16).

Hacı Bektaş Veli ile *Tevrat*'taki İlyas ve Elişa kıssasında “hamur ve ekmek” motifi bulunmaktadır. Kıssaların muhtevası ve motifleri benzerlik göstermektedir.

Hacım Sultan ile ilgili kıssa: Ahmet Yesevi, Horasan'da Hacım Sultan'a bir sofraya verir. Hacım Sultan, Horasan'dan gelirken elindeki sofrayı bir ağaca asar. Oradan gelip geçenin yemesi için de serbest bırakır. Oradan geçen kimseler sofrayı açtıklarında diledikleri kadar yiyip içerler. Sonra yeninden sofrayı yerine koyarlar. Sofra, kırk yıl boyunca oradan gelip geçenlerin karnını doyurur (Ocak, 2002, s. 264).

Abdal Musa ile ilgili kıssa: Abdal Musa, bir gün müritlerine tekkeye bir gemi dolusu asker geleceğini haber verir. Gelecek misafirlere için yemek hazırlanmasını müritlerine emreder. Yemek hazırlandıktan bir saat sonra askerler sahile gelir. Müritler, onları alıp tekkeye getirir. Askerler, ocakta tek bir kazan görür ve bu yemeğin kendilerine yetmeyeceğini düşünür. Aç kalacaklarını akıllarından geçirir. O sırada Abdal Musa, müritlerine yemeği askerlere paylaşmalarını söyler. Yemek, kepçe ile kırk bin askere paylaşılır. Askerler karnı iyice doyuncaya kadar yemeği yer. Ancak kazandaki yemek yine dopdolu durur (Ocak, 2002, s. 264).

Muhyiddin Baba ile ilgili kıssa: Muhyiddin Baba, bir gün üç köy halkı için kazan kaynatır. Üç köy halkının karnı doyar, ama kazandan hiç yemek eksilmez (Durbilmez, 2017, s. 99).

İncil'de yer alan kıssada: İsa'nın öğrencileri akşam olunca onun yanına gelir. Öğrenciler, İsa'dan yanında bulunan halkı, yeterince yemek olmadığı için, evlerine göndermesini ister. İsa da öğrencilerine halkın gitmesine gerek olmadığını söyler ve ellerinde bulunan yiyeceği onlara vermesini ister. Öğrenciler, İsa'ya ellerinde beş ekmek ve iki balık olduğunu ve bunların kimseye yetmeyeceğini söyler. İsa, yiyecekleri yanına getirmelerini ister. Halka da çayıra oturmalarını söyler. Öğrenciler, yiyecekleri getirir. İsa, göge bakarak Allah'a şükreder. Sonra yiyecekleri böler ve öğrencilere bunları halka dağıtmalarını söyler. Herkes yiyip doyar ve artan yiyecekler on iki sepeti doldurur. Yemek yiyenlerin sayısı kadın ve çocuklar hariç yaklaşık beş bin erkektir (Matta 14: 15-21).

Kur'an-ı Kerim'de *İncil*'de yer alan İsa kıssası ile ilgili benzer bir kıssa yer almaktadır. Bu kıssa şu şekildedir:

“Havariler: “Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi?” demişlerdi. O da: “Eğer inanmışsarsanız Allah'tan korkup-sakının” demişti (Bu sefer Havariler:) “Ondan yemek istiyorum, kalplerimiz tatmin olsun, senin de gerçekten bize doğru söylediğini bilelim ve buna şahidlerden olalım” demişlerdi. Meryem oğlu İsa: “Allah'ım, Rabbimiz, bize gökten bir sofraya indir, öncemiz ve sonramız için bir bayram ve Senden de bir belge olsun. Bizi rızıklandır, Sen rızık vericilerin en hayırlısı” demişti. Allah: “Şüphesiz Ben bunu size indireceğim. Artık sonra sizden kim inkar ederse, Ben onu gerçekten alemlerden hiç kimseyi azaplandırmayacağım bir azapla azaplandıracağım.” demişti” (Maide 5: 112-115)

Alevî-Bektaşî kıssaları ile *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'an-ı Kerim*'deki kıssaların muhtevasında yer alan “bereket” motifinde benzerlikler vardır. Aç kalanları doyurma söz konusudur. Az miktardaki yiyecek birçok kişiye yeter ve artar.

2.5. Körlerin iyileştirilmesi motifi

Kaygusuz Abdal ile ilgili kıssa: Kaygusuz Abdal, müritleriyle birlikte Mısır'a gider. Bir gözü kör olan Sultan, Kaygusuz Abdal'ı huzuruna çağırır. Sultan, Kaygusuz Abdal'ın veli olup olmadığını anlamak ister ve ona sorular sorar. Sultan'ın soruları bittikten sonra Kaygusuz Abdal, Sultan için dua eder. Sultan'ın gözü görmeye başlar. Bu kerameti gören Sultan, Kaygusuz Abdal'ın veli olduğuna inanır (Ocak, 2002, s. 265).

İncil'de yer alan kıssada: İki kör insan, İsa'ya halimize acı diyerek feryat eder ve İsa'nın ardından gider. İsa, eve girince körler yanına gelir. İsa, onlara: “İstedığınızı yapabileceğime inanıyor musunuz?” diye sorar. Onlar da inandıklarını söyler. İsa, körlerin gözlerine dokunur ve “İmanınıza göre olsun.” diye dua eder. Sonra körlerin gözleri görmeye başlar (Matta 9: 27-30).

İncil'de İsa ile ilgili başka kıssada: İsa'ya kör ve dilsiz bir cinli getirirler. İsa, adamı iyileştirir. Adam konuşmaya ve görmeye başlar (Matta 12: 22-23).

Kur'an-ı Kerim'de İsa Peygamber'in bu motifle ilgili bilgileri yer almaktadır. Bu bilgiler şu şekildedir:

“İsrailoğulları'na elçi kılacak. (O, İsrailoğulları'na şöyle diyecek:) “Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir ayetle geldim. Ben size çamurdan kuş biçiminde bir şey oluşturur, içine üfürürüm, o da hemencecik Allah'ın izniyle kuş olur. Ve Allah'ın izniyle doğuştan kör olanı, alaca hastalığına tutulmuş olanı iyileştirir ve ölüyü diriltirim. Yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi size haber veririm. Şüphesiz, eğer inanmışsanız bunda sizin için kesin bir ayet vardır.” (Ali İmran 3: 49)

“Allah şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa, sana ve annene olan nimetimi hatırla. Ben seni Ruhul-Kudüs ile destekledim, beşikte iken de, yetişkin iken de insanlarla konuşuyordun. Sana Kitab’ı, hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i öğrettim. İznimle çamurdan kuş biçiminde oluşturuyordun da iznimle ona üfürdüğünde bir kuş oluveriyordu. Doğuştan kör olanı, alacalıyı iznimle iyileştiriyordun, Benim iznimle ölüleri çıkarıyordun. İsrailoğulları’na apaçık belgelerle geldiğinde onlardan inkara sapanlar, “Şüphesiz bu apaçık bir sihirdir” demişlerdi [de] İsrailoğulları’nı senden geri püskürtmüştüm.” (Maide 5: 110)

Kur’an-ı Kerim’de Yusuf Peygamber’in kıssası:

“Bu gömleğimle gidin de, babamın yüzüne sürün. Gözü [yine] görür hale gelir. Bütün ailenizi de bana getirin.” Kafiye [Mısır’dan] ayrılmaya başladığı zaman, babaları dedi ki: “Eğer beni bunamış saymıyorsanız, inanın Yusuf’un kokusunu [burnumda tüter] buluyorum.” “Allah adına, hayret” dediler. “Sen hala geçmişteki yanlışlığında.” Müjdeci gelip de onu [gömleği] onun yüzüne sürdüğü zaman, gözü görür olarak [sağlığına] dönüverdi. [Yakup] Dedi ki: “Ben, size bilmediğinizi Allah’tan gerçekten biliyorum demedim mi?” (Yusuf 12: 93-96)

Kaygusuz Abdal’ın bir dua ederek Sultan’ın kör gözünü açması ile ilgili kıssanın benzeri *İncil* ve *Kur’an-ı Kerim*’de yer almaktadır. Eski Türk inançlarında ise Tanrı ile insanlar arasında aracılık yapan din adamı Şaman, her türlü hastalığa çare bulma gibi bir özelliğe de sahiptir (Çoruhlu, 2017, s. 100-116).

2.6. Ölü diriltirme motifi

Hacı Bektaş Veli ile ilgili kıssa: Tatar köyünde zengin bir çocuğun fakir bir çocuk tarafından kazayla öldürüldüğüne Hacı Bektaş Veli, şahit olur. Ölen çocuğun yakınları, fakir çocuğu kovalar. Fakir çocuk, Hacı Bektaş Veli’ye sığınır. Ölen çocuğun yakınları, çocuğu Hacı Bektaş Veli’den ister. Hacı Bektaş Veli, fakir çocuğu onlara vermez ve onlardan ölen çocuğu yanına getirmelerini ister. Ölen çocuğu Hacı Bektaş Veli’nin yanına getirirler. Hacı Bektaş Veli, ölen çocuğun cesedine hırkasını örter ve elini yüzüne sürer. O anda çocuk dirilir ve ayağa kalkar (Ocak, 2002, s. 266).

Tevrat’ta 1. Krallar bölümünde yer alan kıssada: Dul kadının oğlu, gittikçe ağırlaşan bir hastalığa yakalanır ve çocuk kısa bir süre sonra ölür. Dul kadın, İlyas’a günahlarını Allah’a hatırlatıp oğlunun ölümüne neden olduğunu söyler. İlyas da çocuğu kucağına alır ve üst kata çıkar. Çocuğu yatağına yatırır. İlyas, üç kez çocuğun üzerine kapanır ve Allah’a çocuğa yeniden can vermesi için dua eder. Allah, İlyas’ın yalvarışını duyar. Allah, çocuğa yeniden can verir. İlyas, çocuğu yanına alır ve annesine götürür (1. Krallar 17-23).

Tevrat’ta 2. Krallar bölümünde yer alan kıssada: Bir gün çocuk orakçılardan başında duran babasının yanına gider ve babasına başının çok ağrıdığını söyler. Çocuğun babası, hizmetliden çocuğu annesine götürmesini ister. Çocuk, öğleye kadar annesinin dizinde yatar ve bir müddet sonra annesinin dizinde ölür. Annesi onu yukarı çıkarır ve Elişa’nın yatağına koyar. Elişa eve vardığında çocuğu yatağında ölü bulur. Elişa, kapıyı kapatır ve Allah’a yalvarır. Elişa, ağzı çocuğun ağzının, elleri ve gözleri çocuğun elleri ve gözlerinin üzerine gelecek şekilde çocuğun üzerine kapanır. Çocuğun vücudu ısınmaya başlar. Elişa, çocuğun üzerinden kalkıp odada yürümeye başlar. Sonra bir kez daha çocuğun üzerine kapanır. Çocuk, yedi kez aksırır ve gözlerini açar (2. Krallar 4: 17-37).

Hacı Bektaş Veli’ye ait kıssa ile *Tevrat*’ta yer alan kıssalarda canlandırılan kişi çocuktur. Bu kıssaların muhtevalarında yer alan “çocuk”, “ölüm” ve “yeniden dirilme” motifleri benzerdir.

Başka bir kıssada: Konya’da veba salgını olur. Sultan’ın iki çocuğu bu salgında ölür. Geriye küçük oğlu kalır. Birkaç gün sonra Sultan’ın küçük oğlu da ölür. Anne, ölen çocuğunun başında ağlamaktan fenalık

geçirir. Bunu gören Şeyh, ölen çocuğun yanına yaklaşır ve elinden tutarak ayağa kaldırır. Çocuk dirilir (Ocak, 2002, s. 266).

İncil'de yer alan kıssada: Bir Havra yöneticisi, İsa'nın önüne gelir ve yere kapanır. Yönetici, kızının az önce öldüğünü İsa'ya söyler ve İsa'dan yardım ister. İsa, yerinden kalkar ve öğrencileriyle birlikte adamı takip eder. İsa, adamın evinin önünde kaval çalan ve gürültü yapan kişilere kızın uyuduğunu söyler. Kalabalık, İsa'yla dalga geçer. İsa, eve girer ve kızın elini tutar. Sonra kız, ayağa kalkar (Matta 9: 18-25).

Alevî-Bektaşî kıssası ile *İncil*'de yer alan kıssada ölen kişi kızdır. Kıssalarda ermiş/keramet sahibi kişi kızın elinden tutar ve sonra kız yeniden dirilir. Her iki kıssanın muhtevası ve ana motifinde benzerlikler söz konusudur.

2.7. Su çıkarma motifi

Hacım Sultan ile ilgili kıssa: Hacım Sultan'ın iğde ağacından bir asası vardır. Asayı yere diker. Burada ağaç biter. Hacım Sultan, burada ayağını yere vurur. Vurduğu yerden temiz su çıkar. Köy halkı buradan su içer (Mustafa, 2012: 31-32.)

Hacım Sultan ile ilgili başka kıssada: Hacım Sultan, kırk gündür bir kayanın dibinde yemeden içmeden hırkasına bürünüp yatar ve yanında bir boğa durur. Boğa hiçbir yere gitmez. Bu durumu halkın içinden birkaç kişi Karahisar'ın beyi Tuğrul Bey'e anlatır. Tuğrul Bey, yanına gelen kişilerle kayanın dibine gider. Tuğrul Bey ve yanındakiler edepli bir şekilde hırkasına bürünüp yatan Sultan Hacım'ın yanına oturur. Hava çok sıcaktır. Yaklaşık bir saat otururlar. İnsanlar susar. Tuğrul Bey, Hacım Sultan'a seslenerek: "Bir er kalksa da bize su verse!" der. Sultan Hacım, o an "Ya Allah" diyerek mübarek elini kayaya vurur. Eli hamura girer gibi kayanın içine girer. Elini kayadan çıkarır. Elini çıkardığı yerden tertemiz su çıkar (Mustafa, 2012, s. 35-36; Ocak, 2002, s. 274).

Abdal Musa ile ilgili kıssa: Abdal Musa, yolculuk sırasında bir köy evine misafir olur. Ev sahibinden su ister, ama ev sahibi evde su kalmadığından suyu veremez. Bunun üzerine Abdal Musa, yumruğunu yere vurur. Abdal Musa'nın yumruğunu vurduğu yerden pınar fişkirir (Ocak, 2002, s. 273).

Tevrat'ta Musa'nın kıssası: İsrail halkı, Sin çölünden ayrıldıktan sonra Redim'de konaklar. Ancak burada içecek su yoktur. İsrail halkı, Musa'ya kızar ve ondan içecek su ister. İsrail halkı, Musa'ya neden Mısır topraklarından kendilerini çıkardığını ve tüm halkı susuz bıraktığını sorar. Musa, Allah'a feryat ederek bu halka ne yapmam gerek diye düşünür. Allah, Musa'ya halkın önüne geçmesini ve yanına ileri gelen kimseleri almasını söyler. Allah, Musa'ya Nil'i iki ayrıran değneğini alarak, Ben Horav Dağı'nda bir kayaya vurmasını buyurur. Musa, değneğini eline alır ve İsrail halkının ileri gelenlerinin önünde Allah'ın dediği yerdeki kayaya vurur. Kayadan su fişkirir (Çıkış 17: 2-6).

Tevrat'ta "su çıkarma" motifi ile ilgili kıssa şu şekilde anlatılmaktadır: Şimson, ölesiye susar. Allah'a yalvarır. Allah, Şimson'u duyar. Bunun üzerine Allah, Lehi'deki çukuru yarar. Çukurdan su fişkirir. Şimson suyu içince canlanır ve güçlenir (Hâkimler 15: 18-19).

Kur'an-ı Kerim'de Musa Peygamber'in kıssası:

"Biz onları [İsrailoğullarını] ayrı ayrı oymaklar olarak on iki topluluk olarak ayırdık. Kavmi kendisinden su istediğinde Musa'ya: "Asan'la taşaya vur" diye vahyettik. Ondaki on iki pınar sızıp-fişkirirdi; böylece her bir insan topluluğu su içeceği yeri öğrenmiş oldu. Üzerlerine bulutla gölge çektik ve onlara kudret helvası ile bildircin indirdik. [Sonra da şöyle dedik:] "Size rızık olarak

verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin.” Onlar Bize zulmetmedi, ancak kendi nefislerine zulmediyorlardı.” (Arâf 7:160).

Kur'an-ı Kerim'de Eyyüp Peygamber'in kıssası:

“Kulumuz Eyyüp'ü de hatırla. Hani o: “Herhalde şeytan, bana kahredici bir acı ve azap dokundurdu” diye Rabbine seslenmişti. “Ayağını depret. İşte yıkanacak ve içecek soğuk [su, diye vahyettik].” (Sad 38: 41-42).

Alevî-Bektaşî kıssalarıyla *Tevrat* ve *Kur'an-ı Kerim*'de yer alan kıssaların muhtevası ve motiflerinde benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzer motiflerden “kaya” ve “su” motifi dikkat çekmektedir.¹⁰

2.8. Akarsuyun ikiye ayrılma motifi

Hacı Bektaş Veli ile ilgili kıssa: Hacı Bektaş Veli'nin ileri gelen halifelerinden Seyyid Cemal'in oğlu Asildoğan, Rumeli tarafına geçmek ister. Bunun için boğazın kenarına gelir. Bir kayak kiralamak ister. Ancak kayakçılar tarafından bu teklif reddedilir. Bunun üzerine Asildoğan, denize doğru yürümeye başlar. O yürüdükçe deniz iki yana açılır. Kara ortaya çıkar. Bunu gören kayakçılar, aman dileyip pişman olur. Kayakçılar, Asildoğan'a istediği kayığı verir (Ocak, 2002, s. 276).

Hacım Sultan ile ilgili kıssa: Kütahya evliyasından Habip Hacı ve Beğce Sultan dervişleriyle Seyyitgazi Tekkesi'ne gitmek üzere yola çıkar. Yolda önlerine bir ırmak çıkar. Yağmurun da etkisiyle ırmak coşar ve kabarır. Bu yüzden karşıya geçmek zorlaşır. O arada Hacım Sultan, yanlarına gelir. İçinde buldukları durumu görür. Hacım Sultan, ırmağa doğru yürür. İrmağa adım attığında ırmak hemen ikiye ayrılır. Açılan yoldan birlikte karşıya geçerler (Ocak, 2002, s. 276).

Tevrat ve *Kur'an-ı Kerim*'de suyun ikiye ayrılmasıyla ilgili kıssalara rastlanılmaktadır. *Tevrat*'ta Musa'nın kıssası: Mısır'dan çıkan İsrail halkı, Musa'yı takip eder. Onları, Firavun izlemektedir. İsrail halkı, bunu fark ettiğinde telaşa kapılır. Musa, Allah'a yalvarır. Allah, Musa'ya değneğini kaldırmasını ve elini denize uzatmasını buyurur. Musa, Allah'ın buruğunu yerine getirir. Değneğini kaldırır ve elini denize uzatır. Allah, doğu rüzgârıyla suları geri iter ve denizi karaya çevirir. Sular, ikiye bölünür. Sular sağ ve sol tarafta İsrail halkına duvar oluşturur (Çıkış 14: 21-23).

Tevrat'taki İlyas ve Elişa'nın kıssasında: Elişa, İlyas'ın yanından ayrılmayacağına ant içer. İki birlikte Şeria ırmağına doğru gider. Arkalarından elli peygamber topluluğu takip eder. İlyas ve Elişa, Şeria ırmağının kıyısında durur. Peygamberler de onları izler. İlyas, cübbesini dörer ve suya vurur. Su ikiye ayrılır. İlyas ve Elişa, kuru toprağın üzerinden yürüyerek karşıya geçer (2. Krallar 2: 7-8).

Tevrat'ta Elişa'nın kıssasında: Allah, İlyas'ı kasırgayla göğe çıkarır. İlyas'ın üzerindeki cübbe düşer. Elişa, cübbeyi alır ve Şeria ırmağına geri döner. Elişa, cübbeyi İlyas gibi suya vurur. Su ikiye ayrılır. Elişa, karşı tarafa geçer (2. Krallar 2: 12-14).

Kur'an-ı Kerim'de yer alan Musa Peygamber'in kıssası:

“İki topluluk birbirini gördükleri zaman Musa'nın adamları: “Gerçekten yakalandık” dediler. [Musa:] “Hayır” dedi. “Şüphesiz Rabbim, benimle beraberdir; bana yol gösterecektir.” Bunun üzerine Musa'ya: “Asanla denize vur” diye vahyettik. [Vurdu ve] Deniz hemencecik yarılıverdi de her parçası

¹⁰ Türk mitolojisinde de birçok anlatıda su motifi yer almaktadır. Eski Türklerde su kültü inancı da vardır (Bayat, 2016, s. 72)

kocaman bir dağ gibi oldu. Ötekileri de buraya yaklaştırdık. Musa'yı ve onunla birlikte olanların hepsini kurtarmış olduk." (Şuara 26: 61-65).

Alevî-Bektaşî kıssaları ile *Tevrat* ve *Kur'an-ı Kerim*'deki kıssaların muhtevasında ve "suyun ikiye ayrılması" motifinde benzerlikler görülmektedir.

2.9. Su üzerinde yürüme motifi

Baba İlyas ile ilgili kıssa: Mağlup ve esir edilen Baba İlyas'ın müritlerinden bazıları katledilir. Bazıları ise vezir Celaleddin Karatay'ın isteğiyle denize salıverilir. Böylece suçlu olanların boğulacağı, suçlu olmayanların ise kurtulacağı düşünülür. Ancak sonuç şaşkıncı olur. Çünkü denize bırakılan müritlerin kimisi deniz üstünde yatmakta, kimisi oturmakta, kimisi de yürümektedir. Bu durumu gören vezir, müritlerin suçsuz olduklarına inanır ve onları serbest bırakır (Ocak, 2002, s. 277).

İncil'de su üstünde yürümeyle ilgili kıssa yer alırken, *Kur'an-ı Kerim*'de böyle bir kıssa bulunmamaktadır. *İncil*'de yer alan İsa'nın kıssasında: İsa, öğrencilere tekneye binerek kendinden önce karşıya geçmelerini söyler. İsa, orada bulunan halkı evine gönderir ve tek başına dua etmek için dağa çıkar. Akşam olur. O sırada tekne kıydan uzakta dalgalarla boğuşur. Çünkü rüzgâr karşı yönden esmektedir. Sabaha karşı İsa, suyun üzerinde yürüyerek tekneye doğru gider. Öğrenciler korkar. İsa, onlara "Cesur olun, korkmayın, benim." diye seslenir. Öğrencilerinden Petrus, "Eğer sen İsa isen buyruk ver suyun üzerinde yürüyerek sana doğru geleyim." der. İsa, gelmesini söyler. Petrus'ta teknedeki inerek suyun üzerinde İsa'ya doğru yürümeye başlar (Matta 14: 22-29).

Alevî-Bektaşî kıssası ile *İncil*'de yer alan kıssada "su üstünde yürüme" motifi benzerdir.

Sonuç

"İbrahimi" dinler olarak nitelendirilen Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet birbirinin devamı şeklindedir. Temel dini kaidelerde birçok benzerlik bulunmaktadır. Özellikle *Tevrat*'ta yer alan "on emir" Hristiyanlık ve İslamiyet'in muhtevasında da yer almaktadır. Bu muhtevalarda yer alan unsurlar önce Arap Yarımadası'nda daha sonra İslam'ı benimseyen Türkler arasında görülmektedir. Özellikle *Kur'an-ı Kerim*'in tefsirlerinde bu bilgilere rastlanılmaktadır. Tefsirlerde yer alan Sami kültürüne ait unsurlar aracılığıyla kültürler arasında sosyal etkileşim olmaktadır.

Sami ve Türk kültüründe kıssa anlatma yaygındır. Bu toplumlar arasında özellikle inanç kültüründe etkileşim söz konusu olmaktadır. Alevî-Bektaşî kıssalarına da bu etkileşim yansımaktadır. Alevî-Bektaşî kıssalarında yer alan; "göğe yükselme, suyun kana dönüşmesi, bolluk/bereket olması, körlerin iyileştirilmesi, ölümlerin canlandırılması, suyun üzerinde yürünmesi" vb. motifler Sami kültüründe de yer almaktadır. Özellikle Hacı Bektaş Veli, Hacım Sultan, Baba İlyas, Otman Baba, Abdal Musa gibi kişilere atfedilen velâyetnâme ve menkâbelerde bu tür benzerliklere rastlanılmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'de geçen peygamberlerle ilgili kıssalarda da benzer motifler bulunmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'de kıssalar, öğüt vermek amacıyla ana hatlarıyla yer almaktadır. *Tevrat* ve *İncil*'de ise kıssalar, ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. İslam'ı anlatan derviş, evliya, şeyh, dede, veli vb. kişiler İslami inanç unsurlarını açıklarken, *Tevrat* ve *İncil*'deki kıssalardan yararlanmaktadır.¹¹ İnançlar arasında kültürel etkileşim söz konusu olmaktadır. Ancak Türk-İslam kültürü ile Sami kültüründeki kıssalarda yer alan benzer motifler farklı çağrışımlar yapabilmektedir. Türk kimliği ile Sami kimliği birbirinden farklı nitelikler taşımaktadır. Türk mitolojisi ve Sami mitolojisinin kökeninde de farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle

¹¹ Tefsirlerde yer alan İsrailiyat unsurları için bkz. Aydemir, 2015.

Yahudiler, *Tevrat*'ı kanıt göstererek kendi ırklarının diğer ırklardan üstün olduğunu savunmaktadır.¹² Ancak, İslam inancını benimseyen Türklerde ırk ayrımı yapılmamaktadır.¹³ Yahudiler, evrende var olan değerli unsurların kendileri için var olduğunu düşünmektedir.¹⁴ Bu nedenle Museviliği ve Hristiyanlığı benimseyenlerle İslam'ı benimseyenler, gerçekleşen bir olay ya da durum karşısında farklı anlayış ve bakış açıları sergileyebilmektedir. Bu durum benzer motif ve muhteva içeren kıssalar için de geçerli olabilmektedir.

Kırsal kesimde yetişenler Türkler, İslamiyet'i tasavvuf yoluyla, sözlü olarak aktarılan dinî kıssalarla öğrenmektedir. Bu kıssalarda veli, derviş, şeyh ya da abdallara atfedilen kerametler, *Tevrat* ve *İncil*'de yer alan kıssalardaki mucizelerle benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte bazı kıssalarda yer alan ana motiflerin Türk mitolojisinde ve eski Türk inançlarında da yer aldığı görülmektedir.

Hatice Kelpetin Arpaguş'un, Osmanlı halkının İslam anlayışıyla ilgili yapmış olduğu araştırmada¹⁵, şehirde eğitim gören Türklerin İslamiyet'i medreselerde okutulan, içinde İsrailiyata ait unsurların yer aldığı; *Muhammediye*, *Envârü'l-Âşikin*, *Müzekki'n-Nüfus*, *Kara Dâvûd*, *Ahmediyye*, *Tenbihü'l-Gâfilin*, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, *Delâilü'l-Hayrat* ve *Mârifetnâme* adlı kitaplardan öğrendiklerinden söz edilmektedir. Kitaplarda yer alan kıssaların benimsenmesi, kültürel etkileşimin olduğunu göstermektedir.

Alevî-Bektaşî kıssalarında yer alan "göge yükselme", "bolluk/bereket", "körlerin ve hastaların iyileştirilmesi", "ölülerin canlandırılması", "felaket musallat etme" ve "helak etme" motiflerine eski Türk inançlarına ait anlatılarda ve Şaman inancında da rastlanılmaktadır. Ancak muhteva ve motif bakımından Alevî-Bektaşî kıssalarının Sami kültüründeki kıssalarla daha çok benzerliklerinin olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, H. (2017). *Türkiye'de İsrailiyat Kaynaklı Kıssa ve Rivayetler Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, K. (2004). "Dinsel Bir Sembol Olarak Haç'ın Tarihi". *Dini Araştırmalar*, 7, S. 19, 105-129.
- Arpaguş, H. K. (2015). *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aydemir, A. (2015). *Tefsirde İsrailiyat*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aydemir, A. (2021). *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler Tarihi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayat, F. (2017). *Türk Mitolojik Sistemi 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2016). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bozkuş, M. (1998). "Türklerin İslamiyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2, 409-418.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Durbilmez B. (1999). "Muhyiddin Abdal'a Göre Hacı Bektaş ve Otman Baba", *Folklor / Edebiyat*, S. 18, 133-140.,

¹² Tesniye, 23/30; Mezmurlar, 67/6; II. Samuel, 22/44-48

¹³ Kur'an-ı Kerim'de: İbrahim, 11/4; er-Rûm, 30/22; el Hucurât, 49/13. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Anayasası'nın 10. maddesinde: "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir."

¹⁴ Tesniye, 14/12.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arpaguş, 2015.

- Durbilmez, B. (2017). *Gelenekli Türk Anlatıları-1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Durbilmez, B. (2017). “Âşık Edebiyatının Oluşumu ve Gelişiminde Alevî-Bektaşî Zümrelerin Yeri ve Önemi”. *Alevîlik Araştırmaları Dergisi*,7, S. 13, 57-86.
- Eliade, M. (1995). *Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu*. Çev. M. Aydın. Konya: Konya Din Bilimleri Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Günay, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hıdır, Ö. (2000). *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kirman, M. A. (2004) “Din Değişirme Olgusuna Sosyolojik Yaklaşım”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, S. 18, 75-88.
- Köprülü, M. F. (1970). “İslam Sufi Tarikatlarına Türk Moğol Şamanlığının Tesiri”. Çev. Yaşar Altan, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.18, 141-152.
- Kur'an-ı Kerim Meâli* (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*.
- Kutsal Kitap Sözlüğü* (2016). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Mustafa, İ. H. (2012). *Kolu Açık Hacim Sultan*. Çev. Mustafa Erbay, Ayyıldız Yayınları: Ankara.
- Ocak, A. Y. (1992). *Kültür Tarihi Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2009). Tarihsel Terminoloji (Bektaşilik, Kızılbaşlık, Alevilik). *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü. 14-24*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ocak, A. Y. (2013). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, A. (2017). *Çağların İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Öztürk, M. (2015). *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları.
- Şengül, İ. (2002). “Kıssa”. *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 25, 498-501. İstanbul: TDV Yayınları.
- Toprak, M. S. (2012). *Talmud ve Hadis Karşılaştırılabilir Bir Araştırma*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Tökel, D. A. (2010). “Türklerin Din Algısının Tespitinde Tekke Ruhu, İsrailiyat ve Türk Edebiyatının Yeri”, (*Uluslararası Sempozyum Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları*), 1-11, Samsun: Canik Kültür Merkezi.
- Türkçe Sözlük* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkdoğan, O. (2003). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*. İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.
- Zehebi, M. H. (2011). *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*. Çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Rağbet Yayınları.